

TANULMÁNYOK / STUDIES

† *Beluszky Pál*¹

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.1>

Bodrogek

A szerző tanulmánya 2019-ben a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán működő Táj- és Településkutató Műhely keretei között született és az Észak-magyarországi Stratégia Füzetek 2019/2 számához szorosan kapcsolódott², mely a hátrányos helyzetű térségek elemzésével foglalkozott. Beluszky Pál jelen tanulmánya Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye hátrányos térségeinek egy további egységéről ad látóképet a Bodrogekéről, amely sajátos fejlődési pályát járt be és drasztikus népességszám csökkenésen esett át. A füzetben olvasható tanulmány a szerző halála után jelent meg.

Bodrogek

The author's study was written in 2019 within the framework of the Landscape and Settlement Research Workshop at the Faculty of Economics of the University of Miskolc and was closely related to the North-Hungary Strategy Notes 2019/2, which dealt with the analysis of disadvantaged areas. Pál Beluszky's present study provides an overview of another unit of disadvantaged areas in Borsod-Abaúj-Zemplén county, the Bodrogek, which has followed a specific development path and experienced a drastic population decline. The study in this booklet was published after the author's death.

Számbavétel

A „magyar” Bodrogek az Alföld északi peremén, a Tisza, a Bodrog és a magyar–szlovák államhatár között fekszik; határai meglehetősen egyértelműek, a Bodrog és a Tisza markáns tájhatást képez, viszont a mai országhatár nem természetes tájhatár, a Bodrogek északi harmadát (Felső-Bodrogek) mesterségesen választja el az Alsó-Bodrogekötől. A Felső-Bodrogek a Bodrog és a Latorca folyóig terjed, területe kb. 460 km². A táj tradicionális piacközpontja (a hegyaljai Sárospatak és Sátoraljaújhely mellett) *Királyhelme*c (Kráľovský Chelme) a mai országhatártól északra fekszik, mint ahogy itt fut a Csap–Sátoraljaújhely–Kassa vasúti fővonal is, mely korábban a Bodrogek északi, északkeleti kétharmadának fontos közlekedési ütőere volt. Az Alsó-Bodrogek (a táj magyarországi része) területe 800 km²; ebből a bodrogekői 22 település közigazgatási területe kerekén 500 km²-et tesz ki, a fennmaradó 300 km² a Bodrog jobb partján fekvő települések (melyek a Hegyalja részét képezik) községhatáraihoz tartozik. Pl. Sárospatak határából, mely a Tiszáig terjedt, 90 km² a Bodrogeközben található, s Sáradsány, Bodrogolaszi, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr szintén birtokol és használ bodrogekői területeket, melyek tulajdonképp a hegyaljai települések életterét képezik. (A magyar történelemben oly gyakran szereplő *tokaji vár* sem a város feletti

¹ Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek szerkesztősége ezzel a tanulmánnyal emlékezik Dr. Beluszky Pál professzor úrra (1936-2022).

The editorial staff of the North-Hungarian Strategic Issues commemorates Prof. Dr. Pál Beluszky (1936-2022) with this study.

² Megjegyzés: Beluszky Pál a megye aprófalvas régiójának sajátos fejlődési helyzetéről írt nevezetesen arról, hogy a népességszám drasztikusan csökken a térség településeinek jelentős részében ennek milyen következményei várhatók. Sikos T. Tamás (szerk.) 2019: *Észak-magyarországi Stratégia Füzetek* XVI. évfolyam 2. szám. www.strategiaifuzetek.hu

hegyen (a Kopasz-hegyen) emelkedett, hanem a vizek oltalmába húzódott, a Bodrogon „túlra”).

Ma a Bodroγκöz teljes területe Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozik, ám az 1950-es „megyerendezésig” a Bodroγκzug kis ármentes szigetén szorongó Viss, Kenézlő és Zalkod Szabolcs megye részét képezte, amit az magyaráz, hogy a Tiszán átkelve könnyebben érintkezett Szabolccsal, mint a mocsarakon-ereken-vízborította laposokon túl fekvő zempléni településekkel. Ma a Bodroγκöz területén három járás osztozik: a táj keleti kétharmadának 15 települése alkotja a cigándi járást, mintegy 16 ezer lakossal (Cigánd, Bodroghalom, Dámóc, Karcsa Karos, Kisrozvágy, Lácacséke, Nagyrozvágy, Pácin, Révleányvár, Ricse, Semjén, Tiszacsermely, Tiszakarád, Zemplénagárd). A járási székhely, Cigánd városi jogállású; a táj városi lakosságának aránya 14%. A Sárospataki járáshoz öt község – Györgytarló, Kenézlő, Vajdácscsa, Viss, Zalkod – tartozik 3854 lakossal (2017), a Sátoraljaújhelyihez pedig Alsó- és Felsőberecki kevesebb, mint ezer lakossal.

Néhány „előzetes” adat a táj „pozicionálásához”:

A legtöbb bodroγκözi lakost 1960-ban írták össze, ekkor 41 ezer felett volt a táj lakossága. Ez egyrészt 6 és félszerese az első magyarországi népszézeírásakor, 1784/87-ben összeírt népességnek (tehát a 19. században és a 20. század első felében rohamos népességgyarapodás következett be, másrészt viszont 1960 óta rohamosan fogy a lakosság (1. táblázat), igaz viszont, hogy a csökkenés üteme évtizedenként rendre csökken; 1960 és 1970 között 21,8%-ot tett ki, 2011 és 2017 között (vagyis 6 év alatt!) 1,7%-ra rúgott. A népsűrűség megyei viszonylatban közepes, 41,3 fő/km². A lakosság fogyásának csökkenő üteme ellenére az elmúlt évtizedekben valamennyi község vándorlási mérlege negatív; 1990 óta kerekén 5 és félezer fős vándorlási veszteség érte a tájat; vagyis a „kiinduló év” lakosságának 23,3%-át teszi ki az 1990 óta elkönnyvelhető veszteség. 2011-ben a lakosság 14,6%-a vallotta magát romának. A lakosság gazdasági aktivitása 25,8%-os volt 2011-ben, a községek között számottevő különbségek mutatkoznak (Felsőberecki 41,3, Alsóberecki 33,9%, viszont Lácacséke lakosságának csupán 11,9%-a, Dámócénak 12,2%-a bizonyult foglalkoztatottnak).

1. táblázat: A lakosság számának alakulása, 1960–2017

Table 1: Population trends, 1960–2017

Év	A lakosság száma	1960 = 100%
1960	41 197	100,0
1970	32 230	78,1
1980	27 982	67,9
1990	23 587	57,3
2001	21 948	53,3
2011	21 016	51,0
2017	20 651	50,1

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A táj lakosságának szociálstatisztikai mutatói kifejezetten kedvezőtlenek (2. táblázat).

2. táblázat: A cigándi járás néhány demográfiai és szociálstatistikai mutatója

Table 2: Some demographic and socio-statistical indicators of the district of Cigánd

Mutató	Országos	Észak-Magyarország	Borsod-Abaúj-Zemplén megyei	Cigándi járás
1. Népsűrűség fő/km ²	105	85	90	41
2. 120 fő/km ² -nél nagyobb népsűrűségi településekben élők aránya	62,2	53,1	59,6	–
3. Élveszületés, 2016, ‰	9,5	10,3	11,0	15,0
4. Halálozás, 2016, ‰	12,9	14,4	14,2	14,0
5. Vándorlási egyenleg	–	-3,4	-5,0	-11,0
6. 65–x évesek aránya	18,1	19,0	16,7	14,0
7. Természetes népmozgalom, 2010–2016, ‰	-3,9	-4,8	-4,1	-2,5
8. Belföldi vándorlás, 2010–2016, ‰	–	-4,9	-5,7	-8,2
9. Ezer lakosra jutó adózók száma	506	495	490	484
10. Adó-alapot képező jövedelem, 1000 Ft	2 197	1 891	1 848	1 342
11. 1000 lakosra jutó épített lakás, 2016	10,2	2,7	2,0	1,8
12. 2010–2016 között épült lakás a 2016-os állomány %-ában	1,7	0,7	0,7	0,1
13. Vezetékes gázt használó háztartás, ‰	72,9	69,4	69,0	51,6
14. Közüzeti szennyvízhálózatba kapcsolt lakás, ‰	80,6	73,4	76,2	45,0
15. Közgyógyellátásban részesülő lakos 1000 főre	27,9	39,7	40,0	51,8
16. Nyugdíjak átlagos összege, hó/Ft	116 997	112 322	112 182	89 482
17. Működő vállalkozás 1000 lakosra	68	47	44	16
18. 1000 lakosra jutó személygépkocsi	338	305	274	208
19. 1000 lakosra jutó vendéglátóhely	53	49	48	21
20. 1000 lakosra jutó internetelőfizető	287	241	235	161
21. Kábeltv-hálózatba kapcsolt lakások aránya	56,8	49,3	49,8	7,3

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A környezet kínálata (természeti viszonyok, tájtörténet)

A Bodrogköz, mint természetföldrajzi táj, az Alföld *ártéri síkságainak* sorába tartozik; igen fiatal táj, mai állapotának kiformalódása mindössze 40–45 ezer évvel ezelőtt kezdődött (ez az időszak a földtörténeti órán legfeljebb néhány másodperc). Addig nem különbözött az – akkori – Nyírségtől; ettől a hatalmas, 100–150 méter vastagságú hordalékkúptól, melynek anyaga főként folyóvízi hordalékból, kavicsból, homokból tevődött össze. Mintegy 40–45 ezer évvel ezelőtt azonban a tágabb környezet, a Kárpátok előterének tektonikus mozgásai, egyes térszínek süllyedése, mások emelkedése nyomán a Tisza felvette a mai folyásirányát (addig a mai Érmellék megsüllyedt árkan keresztül érte el a Sárrétek vidékét), hatalmas kerülőre kényszerülve bekalandozta a mai Bodrog- és Rétköz területét s átformalta azokat. Oldalazó erózióval „kikezdte” a homokfelszíneket, elhordta, szigetekre szaggatta azokat, támogatva a Bodrog által is. A futásirányukat gyakran változtató folyók elegyentették, feltöltötték a felszínt. A folyók medrük közelében magasították is környezetüket, saját hordalékukból 1–4 méterre magasodó folyóhátakat építettek, nemcsak a mai folyásuk mentén, hanem korábbi,

elhagyott medreik partjain is, így pl. a ma csak pataknyi vizet szállító Karcsa-ér mellett, ahol 2 méter magas s kb. 2 m széles folyóhátat épített az egykor itt folyó Tisza. Ezek a ma már alig észrevehető *folyóhátak* meghatározó módon alakították aztán a Bodrog-köz természeti képét: a folyóhátak által begátolt, közöttük kialakult sekély medencéket az áradások feltöltötték vízzel, bennük az (ár)víz évszámra megrekedt, hatalmas mocsarak, lápok alakultak ki, meg évente víz alákerülő vizenyős-zsombékos rétek (magas ártér); a nagyszámú egykori, elhagyott medrekben, holtágakban pedig nyíltvízi tavacsák csillogtak. E vízi világból csak a nyírségi tájra emlékeztető homokbuckák emelkedtek ki. Az ármentesítések előtt a Tisza, a Bodrog és a Karcsa-ér között a terület 56–57%-át foglalta el a mocsár és a láp. A Bodrogköz kilenctizedén a „víz volt az úr”; a „vízi világ” legnagyobb és legjellegzetesebb képviselője a *Hosszúréti* volt. (Szirmay Antal, a 19. század elejének zempléni monográfiusa írta a *Hosszúrétről*: „...mely Szerdahely, Karos, Luka (ma Bodroghalom) községektől egészen a Tiszáig terjed, és ott Leányvárt, Cigándot és Karádót örökös, szinte áthatolhatatlan mocsarakkal zárja el a világtól.”) Ez a vízi világ szinte teljesen izolálta a külvilágtól az itt élőket, cserébe megvédte őket a „nagyvilág” viharaitól, távol tartotta a hadakat a Bodrogköztől.

Az összeírások szerint az ármentesítések előtt a Bodrogköz területének igen csekély hányadát hasznosították szántóként (pl. Tiszakarádon 6,0, Bodroghalon 8,2, Karoson 8,4, Ricsén 9,0, Révleányváron 9,3%-át és így tovább).

A 18. századtól kezdődően már elszigetelt kísérletek történtek az árvíz elleni védekezésre: némely község töltéseket emelt belsősege, illetve annak árvizektől fenyegetett részei köré. A védekezés összehangolását Zemplén vármegye vállalta magára (1832), amikor az árvízi helyzet felmérésére megbízást adott a kor egyik legismertebb vízimérnökének, Beszédes Józsefnek, aki kidolgozta az árvizek gyors levezetésére alapozott ármentesítési koncepcióját, szorosán kapcsolódva a Tisza-szabályozás munkálataihoz. A rendszeres munkálatok az 1850-es években indultak: a Tisza hosszát a bodrogközi szakaszon 36 kanyarulat átvágásával a felére csökkentették, ezzel gyorsítva az árvizek levonulását, árvízvédelmi töltéseket építettek, megásták a mocsarak lecsapolásához szükséges ár- és belvízlevezető csatornahálózatot. A 19. század végén már csak a Bodrogzug (Kenézlő, Viss, Zalkod faluhatára) alacsonyabb térszíneit fenyegette az ár – ide manapság is ki-kicsap a Bodrog –, s néhány nyílt vizű morotva, a legmélyebb laposokban fennmaradt tavacska, a vizenyős rétek a csapadékosabb időszakban belvízzel borított mély fekvésű laposok emlékeztetnek az egykori „vízi világra”. A medencealji fekvés következménye az igen magas talajvízszint is – olykor csak 1–2 m –, mely a tiszalöki duzzasztással is összefügg, s komoly belvízkárokkal fenyeget. Az ármentesítés előtti Bodrogköz eltérő „élettereire” ma már csak a talajviszonyok mozaikszerűsége emlékeztet. A táj kilenctizede ma magas talajvízszintű, „mentett” ártéri síkság, melyet vízállások, holtmedrek, erek, csatornák tagolnak; a Bodrog mentén sok a gyepterület, a középső zóna zömét eke alá fogták, az egykori ármentes homokvonulatok, buckák felszíne-alaktana a Nyírség felszínéhez hasonlatos, mint ahogy a rajtuk folytatott gazdálkodás is (szőlők, gyümölcsösök, burgonyatermelés stb.).

Az agrártermelés adottságai közepesek, a talajok termőképessége is átlagos vagy annál gyengébb, viszont a talajok mozaikos előfordulása sokoldalú termelést tesz lehetővé. Az agrártermelésnek meg kell küzdenie az integrátorok hiányával, a kedvezőtlen piaci és közlekedési viszonyokkal. A táj adottságai kedvezhetnének a falusi, a kiránduló- és az „alternatív” turizmusnak, de az infrastrukturális feltételek hiányoznak (beleértve a Bodrogköz alacsony presztízsét).

Ember a tájban

A Bodrogköz mellett, a táj természeti állapota következtében „elment” a történelem; ez annál inkább feltűnő, mert szomszédságában, a Hegyalján ugyancsak pezsgett az élet, a helyi társadalom s gazdasága folyamatosan változott, fejlődött, s a „nagy történelem” is sűrűn

látogatta e tájat, nem egyszer itt (Sárospatakon, Tokajban, Szerencsen!) is „született”. A Bodroglőnek, épp az „aktív” Hegyalja közelsége okán földrajzi helyzete korántsem bizonyult egyértelműen kedvezőtlennek: míg a történelem pusztító viharait a „víz” távol tartotta a tájtól (igaz, intenzív használatát gátolta), addig a fejlett gazdaságú, kultúrájú, élénk piachelyeket és alkalmi munkát kínáló Hegyalja elérhető közelségben volt.

A Bodroglőt – pontosabban az ártéri szintből kiemelkedő homokhátaikat, gorondokat – már a honfoglalás során megülte a magyarság (a tájat már az ő- és ókorban is lakták, a honfoglalás idején szlávok); fokozatosan kialakította a táj adottságaihoz illeszkedő földhasznosítási formákat (elsősorban zsákmányoló-gyűjtögető életmód, csekélyke szántógazdálkodás, kiterjedt rét- és legelőgazdálkodás), s ezek voltaképp a 19. század közepéig alig változtak. A Hegyalja és a Bodroglő gazdaságának komplementer jellege fokozatosan erősödött. A települések az ármentes szigeteken szorongtak, ezekre húzódtak a meglehetősen korlátozott kiterjedésű szántók. A magas ártéren, az erdőfoltokban makkoltató sertésenyésztést folytattak; a táj gazdálkodásának legjövödelmezőbb ágazatának a marhatartás bizonyult, de nehezen túlbecsülhető szerepet játszott a lakosság ellátásában a gyűjtögetés, a halászat, csikászat, vadászat, a vízivilág számos termékének felhasználása. Ez utóbbiakkal – hal, csík, rák, méz, gyékényből és fűzveszéből font eszközök, nád stb. – piacoztak is. A táj kiélésének ezen módja a 16. század közepén kb. 4–5000 ember életfeltételeit biztosította (a népsűrűség tehát 5–6 fő/km²). Hogy mennyire az a „helybenjárás” jellemezte a tájat, mutatja, hogy az 1784/87-ben végrehajtott népszámlálás kb. 6300 lakost talált a Bodroglőben, alig többet, mint ahányan a 16. század derekán éltek ott.

A Bodroglő területét is természetesen földesurak birtokolták, de jobbágytelkeket csak a csekély kiterjedésű ármentes térszíneken lehetett kialakítani, az árvízjárta rétek, legelők, a mocsarak, lápok névlegesen a földesurak saját kezelésében álltak, de természetesen majorsági gazdálkodásról e területeken szó sem lehetett; a jobbágylakosság bizonyos természetben járó adó fejében szabadon használhatták e területek javait. A „főállású” halászkok, pákászkok, erdei méhészek, a jobbágytelkekhez nem jutók zsellérsorban éltek.

Az ármentesítések után viszont ez a tulajdonosi megoszlás rendkívül súlyos következményekkel járt a táj paraszti lakosságára nézve. A jobbágyfelszabadítás után ugyanis a korábban csekély értékű, de nagy kiterjedésű vízi világ a volt földesurak birtokába került, a csekély kiterjedésű jobbágytelkek pedig a felszabadított jobbágyok tulajdonába. Amennyire reménykeltő volt a nagyobb eltartóképeségű szántók térhódítása az ármentesítések nyomán – az Alsó-Bodroglőben az 1865-ös 19,6%-os szántóarány 1897-re 49,2%-ra nőtt –, annyira csalódást okozott, hogy a parasztgazdaságok elvesztették korábbi életterük jelentős hányadát, s a nagybirtokok szántóin, rétején legfeljebb gazdasági cselédként, napszámosként tevékenykedhettek.

Az ármentesítések nyomán markánsan átalakult a gazdaságok termékszerkezete, a táj és a települések képe, lakóinak élete. A *népesség száma* a „demográfiai forradalom” – a halálózások arányának gyors csökkenése, a születések számának lassúbb ütemű csökkenése – és a táj eltartóképeségének bővülése nyomán rohamosan emelkedni kezdett. Míg a 18. század végén mintegy 6 ezer embert tartott el a táj, az ármentesítési munkálatok megkezdése előtt (1851) sem érte el a lakosság száma a 10 ezer főt, addig 1880-ra 17 és félezer, az első világháború előtt (1910) 24 ezer főre emelkedett a lakosságszám. (1851 és 1890 között több mint megkétszereződött. Az ármentesítés kedvező hatásai azonban átmenetinek bizonyultak, a 19. század végén földszűke tapasztalható, a munkaalkalmak hiánya, az elszegényedés 1890 tájától nagyarányú kivándorlást indított el a Bodroglőből. Egy 1902-es kimutatás szerint 6 és félezer bodroglői illetőségű egyén tartózkodott Amerikában (ekkor az „ithon” összeírtak száma 21–22 ezer fő). Oldotta a Bodroglő elzártságát a vasútépítés. A Sátoraljaújhely–Csap vasútvonalat (amely Felső- és Alsó-Bodroglő határvonala vezetett) már 1871-ben megnyitották, de az Alsó-Bodroglőnek 1913-ig kellett várnia egy keskeny-nyomkörü vasút megépítésére. A Bodroglő teljes keskenyágányú vasúthálózata 1930-ra készült el, ám

közben a trianoni határmegvonás miatt a Királyhelmecekre vezető szárnyvonalat felszámolták. A „kisvasút” a bodroglókzieiek piacokra-városokra jutási lehetőségeit jelentősen javította; a táj fokozatosan integrálódott az ország gazdaságába. De az első keskenyvágányú vasútvonal megnyitása után nem sokkal az első világháborút lezáró békék drasztikusan megváltoztatták a táj földrajzi helyzetét, kapcsolatrendszerét, a lakosság életlehetőségeit. A Bodroglók periférikus helyzetbe került, az árucserre természetes kapcsolatrendszerén – az alföldi agrártáj és az azt határoló északi dombvidékek, hegyvidékek montángazdasága között – felszámolták. A kivándorlás – s nyomában „amerikás pénz” hazautalásának lehetősége – megszűnt, a helyi munkalehetőségek nem bővültek. A magas természetes szaporodás következtében e Bodroglók népessége tovább növekedett (1920: 28348, 1941: 37810 lakos), ám ez a „szegénység” feltorlódását is eredményezte a Bodroglókban. A táj társadalomstatisztikai mutatói relatíve romlottak.

A második világháború után, a szocialistának nevezett korszakban elsősorban külső hatások alakították a Bodroglók életét. Itt, ahol a mezőgazdaságilag művelt terület kb. fele korábban nagybirtokosok kezén volt, a földosztás jelentős mértékben érintette a paraszti lakosságot. 1960-ig még növekedett a lakosság száma; ekkor érte el a táj a népesedési csúcst. Ugyanakkor a nem túl távoli iparvidékeken – Miskolc, borsodi iparvidék, Tiszaújváros – fellépő munkaerőhiány erős vonzást gyakorolt a Bodroglók lakosságára. Ennek lehetőségét a megszerveződő autóbuszközlekedés is növelte, noha a táj keleti községei időben igen távol estek a munkahely-központoktól (Zemplénagárdtól a hegyaljai Sárospatak vagy Sátoraljaújhely, kb. 2 óra távolságra esett). Így az ingázók többsége heti ingázóvá vált. Az 50-es, 60-as években a viharos gyorsasággal növekvő borsodi városok, ipari települések nem csak munkahelyeket kínáltak „beingázóiknak”, hanem alkalmanként állami vagy ún. szövetkezeti lakásokat is. Ez a kettős vonás – munkaalkalom, állami lakás – erős elvándorlást idézett elő a Bodroglókban. A „vonzerő” mellett „taszító erő” is közreműködött ebben: a tsz-esítés. Ez egyrészt felszínre hozta a rejtett munkaerőfelesleget, másrészt érzelmileg is taszította azokat, akik „munkáséletüket” még önálló gazdálkodóként kezdték. E hatásokat még az sem ellensúlyozta, hogy a tsz-ek melléküzemágaikkal, agrár-integrátor szerepükkel kedvezően befolyásolták a táj gazdaságát.

Az 1960-as népesedési csúcs egyben éles fordulatot is jelentett a Bodroglók demográfia-történetében. A természetes szaporodás mértéke is csökkent s rendkívüli mértékben felgyorsult az elvándorlás; 1960 és 1970 között 11708 főnyi vándorlási veszteséget szenvedett el a táj s így közel 22%-kal csökkent a lakosság szám. (A községek többségében is 1960 jelentette a lakosság maximumát.) S ha a következő két évtizedben mérséklődött is az elvándorlás üteme (1970–1980 között 17,2%-os, 1980–1990 között 13,8%-os vándorlási veszteség), s ehhez 1980 után már a természetes fogyás is hozzáadódott (1980–1990 között kerekén 2,0%), a népességcsökkenés továbbra is meghatározója volt a táj demográfiai folyamatainak (1970–1980 között 13,2%-os 1980–1990 között 15,8%-os népességcsökkenés). A menekülésszerű elvándorlás itt is, mint más hasonlóan csökkenő népességű tájon a demográfiai struktúra torzulásával járt, mivel az elvándorlás szelektív volt, a munkaképes korosztály, az iskolázottabbak, a szakmával rendelkezők, a tehetősebbek, tájékozottabbak költöztek el, s az e képességekkel rendelkezők „pandan”-ja maradt a lakóhelyén (idősek, iskolázatlanok, szakmával nem rendelkezők, szegények tájékozatlanok stb.). A Bodroglók lakossága előregedőben van (ezt a folyamatot azonban a gyorsuló ütemű népességcsere mérsékelte), a foglalkozási ráta drasztikusan csökkent.

Ezek a kedvezőtlen demográfiai folyamatok azért is feltűnőek, mert a táj településállománya nem egyértelműen determinálja ezt a tendenciát, legalább is, ami a települések nagyságrendi szerkezetét illeti. 1960-ban pl. még csak egyetlen település, Felsőberecki lélekszáma nem érte el az 500 főt, az átlagos településméret 1868 lakos volt, s a 22 településből egy 5 ezer főnél (Cigánd), további 7 pedig 2 ezer főnél népesebb. Vagyis nem beszélhetünk apró- és kisfalvas településszerkezetéről, s ennek következményeinek – alapfokú intézmények hiánya, csonka

helyi társadalmak, többnyire kedvezőtlen forgalmi helyzet stb. – nem kellett szükségszerűen jelentkeznie.

Mára ez a kép alaposan megváltozott: immár 5 település lélekszáma marad 500 fő alatt, a kétezer főnél népesebb települések száma pedig nyolcra csökkent s az átlagos településméret 939-re süllyedt (1868-ról), de még így is sokkal kevésbé elaprózott a településszerkezet, mint pl. a borsodi „fogyó félhold” területén. Ráadásul a Bodroghközben a kistelepülések közvetlenül kapcsolódhatnak nagyobb, alapfokú intézményekkel rendelkező településekhez.

1990-nel, a rendszerváltással a Bodroghköz népesedési folyamatai (és gazdasága, társadalma) újabb markáns fordulatot vettek. Erősen mérséklődött a népességfogyás: már 1990–2001 között is csupán kerekén 9%-kal csökkent a táj lakosság száma, a következő évtizedben (2001–2011) már csak 4,3%-kal, 2011 után pedig (2017-ig) mindössze 1,8%-kal. E látszólag kedvező változások mögött azonban korántsem kedvező folyamatok állnak. A népességcsökkenés ütemét mérsékelte a rendszerváltás nyomán fellépő országos gazdasági (elsősorban ipari) válság; a városokban, iparvidékeken tömegesen váltak munkanélkülivé a korábban odaköltözők, a munkásszállások, albérletek-ágybérletek lakói, akik egy része az olcsóbb (falusi) megélhetés reményében visszaköltözött korábbi lakóhelyükre. Ugyanakkor a Bodroghköz néhány falva is a „szegénység” – jobbára a roma népesség – vándorlásának célpontjává vált, ők ráadásul magas természetes szaporodást, fiatalos korszerkezetet „kölsönöztek” a tájnak. A Bodroghközben nem öltött olyan szélsőséges méreteket egyes települések gettósodása, mint a „fogyó félhold” egyes mikrokörzeteiben, de a 2011-es népszámlálás önbevalláson alapuló adatai szerint is Lácacséken a lakosság 46,8, Tizsacsermelyen 43,5, Semjénben 31,8, Tiszakarádon 30,4%-a vallotta magát romának (csak ezen utóbbi községben több mint 700 roma él). Végül mérsékli az elvándorlás-népességcsökkenést az a tény is, hogy a ma a Bodroghközben élő jelentékeny hányada nem rendelkezik olyan anyagi kondíciókkal, szakmával, kapcsolati tőkével, amely lehetővé tenné számára a lakóhelyváltoztatást, különösen miután a vázoltak miatt itt is elértéktelenedtek az ingatlanok. (Beluszky, 2022)

Mai helyzetkép

A vázoltak következtében a Bodroghköz demográfiai, munkaerőpiaci, szociális helyzete egyöntetűen és csüggesztő mértékben kedvezőtlen. (Az egyöntetűség nem jelenti azt, hogy a kedvezőtlen helyzet valamennyi települést egyenlő mértékben sújtja; l. alább.) A demográfiai folyamatokat előbb vázoltuk, azt is, hogy 1990 után a helyzet annyiban változott (javult), hogy a menekülésszerű elvándorlás mérséklődött; 2017-re az 1990-es népességszám „csak” 12 és fél százalékkal csökkent, az elvándorlás csekély mérvű (1990 és 2001 között nullszaldós). Így is létezik néhány bodroghközi község, amely – pillanatnyilag úgy tűnik – gyors ütemben közeledik a települési lét felszámolódása felé (a néhány tíz lakosú „lakotthelyeket” – mint amilyenek a „fogyó félhold” területén bőven akadnak – már nem tartjuk településeknek). 1990 óta több mint megfeleződött Kisrosvány, Lácacséke, Révleányvár és Zalkod lakossága, de népességének legalább egyharmadát elvesztette Dámóc, Nagyrosvány, Tizsacsermely, Zalkod, Kenézli és Viss. A demográfiai szerkezet településenkénti mutatói akként változnak, hogy mily mértékben duzzadt fel az egyes falvakban a roma lakosság aránya (l. 3. táblázat). Ahol jelenlétük csekély, ott a lakosság szélsőségesen előregedett (pl. Zalkod lakosságának 45,2, Révleányvárénak 32,6, Dámócnak 29,8, Kisrosványénak 29,1%-a 60 éven felüli, ennek megfelelően magas a halálozási arány, a természetes fogyás; e községek lakossága az elvándorlás mérséklődése ellenére a kritikus végkifejlet felé halad. Ahol magas a roma népesség aránya, a helyzet fordított: itt a korszerkezet fiatalos (a legmagasabb roma-aránnyal – 46,8% – rendelkező Lácacséken a legkevesebb az időskorú lakos – 15,5% – a Bodroghközben); igaz, a foglalkoztatási helyzet még kedvezőtlenebb képet mutat, mint a

bodrogközi átlag; a 22 községből tízben a lakosságnak legfeljebb egyötöde foglalkoztatott (ráadásul a jelenlegi statisztikai számbavétel igen könnyűszerrel minősít valakit foglalkoztatottnak), s a lakosság legalább egyharmada csupán két községben, a Sátoraljaújhely közeli Alsó- és Felsőberekiben bizonyult foglalkoztatottnak. Még egyértelműbb a tükre a foglalkoztatási helyzetnek a keresővel (foglalkoztatottal!) rendelkező háztartások aránya: a háztartások több, mint fele (54,7%-a) nem rendelkezik foglalkoztatottal; ez az aránya Rámócon csupán 22, Zalkodon 28%, de még a Sátoraljaújhely agglomerációjába tartozó Alsó- és Felsőberekiben sem éri el a 60%-ot; a táj városában – pontosabban városi ranggal rendelkező településében –, Cigándon is durván a háztartások felében él kereső személy.

A foglalkoztatással kapcsolatban két dolgot kell még megjegyezni; egyrészt, hogy a keresők közel fele ingázó; Bodroghalom, Alsó- és Felsőberekre kifejezetten lakófalú, csupán Ricséről járnak el meglepően kevesen (17,6%) dolgozni. Ez arra utal, hogy a Bodrogköz az erősen csökkenő lakosságát sem tudja megfelelő számú munkahellyel ellátni (másrészt érdemes lenne Ricse helyzetét alaposabban megismerni). A másik megjegyzésre érdemes tény, hogy egyes falvakban a magyarországi falusi átlagot jelentősen meghaladó arányú az agrárkeresők jelenléte; Kisrosvályon, Révleányváron, Kenézlőn és Zalkodon a keresők legalább egyötöde agrárfoglalkozású. (Ehhez minden bizonnyal hozzászámíthatjuk a nyugdíjasok, eltartottak mezőgazdasági tevékenységét – kertek, zártkertek művelése, állattartás, alkalmi mezőgazdasági munkavállalás – is.) Vagyis az agrártevékenység ma is jelentős szerepet játszik a lakosság életében, s ezzel a ténnyel a táj jövőjének – a „kilábalásnak” – a szempontjából is lehet jelentősége (Kocziszky, 2021).

3. táblázat: A bodrogközi települések néhány adata
Table 3: Some data on the Bodrog intermunicipalities

Települések	Lakosság szá m, 2017	Lakónépessé g, 1990	Változás; 1990=100%	60-x évesek aránya	Foglalkoztat ottak aránya	Agrárkeresők aránya	Kiingázók aránya	Üres lakások aránya	Összes lakások száma	Ebből 2001-2011 között épült	Kere-sóvel rendelkező	2001-2011 között épült lakás,%	Jelentősebb arányú roma, %
1. Cigánd	3 049	3 772	80,9	20,0	26,7	14,9	31,9	9,6	1 118	45	51,3	4,0	
2. Bodroghalom	1 359	1 664	81,7	19,9	30,1	5,3	69,5	7,0	530	29	49,2	5,5	7,9
3. Dámóc	343	618	55,5	29,8	12,2	2,3	56,8	21,8	183	6	22,1	3,0	18,9
4. Karcsa	1 817	2 121	83,7	22,9	28,9	6,3	55,4	8,8	657	65	52,2	9,9	9,7
5. Karos	474	627	75,6	22,3	29,6	6,2	60,3	19,4	206	11	51,9	5,3	12,2
6. Kiszrovány	157	341	44,2	29,1	20,9	21,2	45,5	31,1	89	4	32,8	4,4	
7. Lácacséke	279	763	36,6	15,5	11,9	2,6	38,5	22,6	133	3	37,4	2,2	46,8
8. Nagyrozvány	641	978	65,5	26,4	32,0	9,3	44,1	13,4	290	7	48,6	2,4	
9. Pácin	1 367	1 701	80,4	24,2	26,0	4,3	43,6	12,4	597	51	45,7	8,5	13,9
10. Révleányvár	447	961	46,5	32,6	23,3	26,5	36,3	32,4	290	3	35,7	1,0	
11. Ricsé	1 796	1 935	92,8	23,2	26,6	8,3	17,6	5,2	630	16	45,5	2,5	14,1
12. Semjén	494	572	96,5	16,9	18,6	7,1	63,1	16,7	168	13	40,0	7,7	31,8
13. Tiszacsermel y	526	850	61,9	16,4	18,3	5,7	32,4	16,7	215	25	41,5	11,6	43,5
14. Tiszakarád	2 351	2 857	82,3	19,3	21,7	15,2	44,3	8,8	901	58	43,6	6,4	30,4
15. Zemplénagár d	739	1 374	53,8	26,7	20,3	14,4	45,0	16,7	384	12	34,5	3,1	12,0
16. Györgyartló	516	681	75,9	22,3	28,6	8,8	36,5	3,8	211	7	49,3	3,3	12,0
17. Kenézlő	1 123	1 691	66,9	22,0	27,2	22,9	40,8	10,2	537	12	46,9	2,2	8,9
18. Vajdacska	1 328	1 436	92,6	18,6	29,0	7,1	46,7	3,0	462	34	50,9	7,4	11,4
19. Viass	692	997	69,5	24,9	20,7	13,8	44,2	15,6	320	8	37,5	2,5	10,5
20. Zalkod	195	536	36,4	45,2	18,8	25,6	38,5	11,5	130	4	28,3	3,1	
21. Alsóberecki	708	772	92,0	18,2	33,9	6,9	76,1	7,8	282	13	56,8	4,6	
22. Felsőberecki	250	341	73,5	20,8	41,3	3,7	77,1	17,4	116	8	59,8	6,9	

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A gazdasági és a szociális helyzet néhány – a cigándi járásra vonatkozó – statisztikai adatát tartalmazza a 2. táblázat. Ezen adatokhoz kevés kommentár szükséges. Mindenesetre feltűnő, hogy a legtöbb mutató a megye járásai közül a cigándiban mutatja a legkedvezőtlenebb értékeket. S e „pozíció” felszámolásának, a járás (illetve a táj) felzárkózásának kevés lehetősége mutatkozik.

Vizsgálódási prioritások

A Bodrogek tájtörténetéről, helyzetéről meglehetősen bőséges irodalom áll rendelkezésünkre. Ennek ellenére nem igen kedvezőtlen helyzetének okairól, sem a táj jövőjéről nincsenek egyértelmű magyarázatunk, illetve elképzelésünk. Alább csupán néhány vizsgálendő témát vetek fel, melyek eredményei, a lehetőségek feltárása remélhetőleg tisztázná a tájjal kapcsolatban felmerülő kérdések egy részét.

1. A falu – vagy vidékfejlesztési irodalom – megítélésünk szerint – meglehetősen egyoldalúan az agrártermelés támogatásában látja a „vidék” fejlődésének kulcsát. Az ilyen típusú elképzelésekben a vidékfejlesztés = agrárium-fejlesztés. Ez legfeljebb akkor lenne igaz, ha a vidéki térségek lakossága továbbra is drasztikusan csökkenne, s az agrártermelés munkaerő-igényének megfelelően alakulna. Ezen elképzelés opponálása ellenére a Bodrogek esetében feltehetően a „humanizált táj” fennmaradásának kulcsa valóban a mezőgazdaság helyzetének kedvező alakulása, a táj termelésének intenzifikálása, munkaerő-igényének növelése. A nagyon eltérő talajok mozaikszerű előfordulása, a hidrológiai adottságok – a talajvízszint változó mélysége – igen sokféle termény termesztését teszik lehetővé, preferálja; ebből következik, hogy a Bodrogekben a zöldség- és gyümölcsstermelés „felfuttatása” látszik indokoltnak. Ehhez olyan – részben „kívülről” létrehozható – intézmények – szervezetek kellenének, mint a felvásárló-nagykereskedelmi-logisztikai rendszerek – ellensúlyozandó a közeli felvevőpiacok hiányát –, valamint esetleg feldolgozó üzemek létesítését. (Nem elsősorban nagyüzemekre, konzervgyárakra stb. kell gondolnunk, hanem kisüzemekre, zöldségzárítókra, aszaldákra, pálinkafőzdekre, savanyítóüzemekre stb.) Ezen a zárt vidéken jó lehetőség kínálkozik a biotermelés „felfuttatására”.

2. Ezzel kapcsolatban is be kell építeni a „jövőtervekbe” a részben már készülő, részben tervezett árvízi víztározók várható komplex hatásait a táj életére. Az árvízvédelem mellett fel kellene mérni hasznosításaik lehetőségeit. (Az erre vonatkozó elképzelések az illetékes szakhatóságoknál feltehetően már kidolgozásra kerültek.)

3. „Videkfejlesztőink”, ha semmiféle „fejlesztési potenciál” nem kínálkozik valahol, a falusi turizmus fejlesztését javasolják. Ennek lehetőségeit a Bodrogek is kínálja; jelenleg idegenforgalomról e táj esetében nem beszélhetünk, legalább is, ha a statisztikáknak hinni lehet. Ezek ugyanis 44 (!) kereskedelmi szálláshelyről tudnak, melyek 2017-ben 199 vendégéjszakát teljesítettek. Az alternatív és a szoft idegenforgalom – viziturizmus, kerékpártúrák, horgászat-vadászat stb. – lehetőségei megteremthetők a Bodrogekben is.

4. A Bodrogek helyzetét nehezíti a „városihiány”; a táj lakosságának csupán másfél tizede él a városi jogú, 3000 lakosú Cigándon; a település a városi rangot már megszerezte, de városi intézményekre-funkciókra alig tett szert. (E téren a járási székhelyfunkciók is csak hiányosan épültek ki a városban.) Nagyobb volumenű „városfejlesztésre” azonban aligha van lehetőség a Bodrogekben. A táj 20 ezer főnyi lakosa is kevés lenne egy prosperáló kisváros fenntartásához, de a táj nyugati községei Sárospatak és Sátorajaujhely felé vonzódnak, s ezeket a településeket még egy „fejlesztett” Cigánd is aligha „édesgethetne” magához. Az azonban vizsgálható, hogy a táj városi javakkal való ellátása miként javítható (pl. a Bodrogek keleti községeinek és Kisvárdának szorosabb kapcsolata révén).

Végül is úgy tűnik, más lehetősége nincs a Bodrogeknek, mint a „Tisza–Bodrogek hímes kertjévé” válni.

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY PÁL (2022): Rendhagyó városok a Hegyalján. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 19(3), pp. 5-13. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.31>
- KOCZISZKY GYÖRGY (2021): Észak-Magyarország, HVG Kiadó, Budapest